

סיפורו של יום אחד במאי 91 שנה ל'מאורעות תרפ"א' ביפו

שמואל גילר

יום ראשון, כ"ג בניסן תרפ"א, ה-1 במאי 1921, היה יום שרבי. בשבת חגגו את יומו האחרון של חג הפסח, וחברי תנועות הפועלים 'אחדות העבודה', ו'הפועל הצעיר', התכוננו לתהלוכת חג הפועלים בתל אביב. זו הייתה הפעם הראשונה שיום זה נחוג בארץ ישראל, ופועלי המושבות וחברי 'גדוד עבודה' ממחנה ראש העין, נהרו לתל אביב בכדי להשתתף בתהלוכה. מזכירי המפלגות, פרידמן וגולדשטיין, נפגשו ביום חמישי עם המושל, קולונל סטרלינג, וקבלו את אישורו לקיום ההפגנה, בתנאי שלא תחרוג מגבולה של תל אביב.²

בנוסף לתנועות הפועלים החלוציות, הייתה בתל אביב תנועת פועלים סוציאליסטית (מפ"ס), שמתנגדיה מקרב התנועות החלוציות, כינוה בשם הגנאי מופס (כלב בגרמנית). פעילותם התנהלה מ'קלוב בורוכוב', ששכן בגבול נווה שלום ומנשייה. התנועה שמנתה עשרות בודדות, קראה לפועלים היהודים והערבים לצאת נגד עושקיהם – איכרי המושבות והאפנדים. היא עוררה את זעמם של יהודים

¹ צוות 'בית החלוק'. המנהלת דובה צ'רקסקי עומדת, בעלה יהודה המזוקן, ושלושת ילדיהם.
² כל הפרטים בסיפור מתבססים על עדויות בעברית בפני ועד ההגנה של תל אביב, ועל העדויות בפני ועדת השופט הייקרפט. כל הציטוטים מהעדויות בעברית, הם כלשונם.

וערבים כאחד, ולכן הורה מושל יפו למנהיגיה שלא להפגין בפומבי ב-1 במאי, ולשהות בתחום מועדונם בלבד.

במוצאי השבת נתפסו שני ילדים מדביקים כרזות המפלגה הקומוניסטית על קירות הבתים ביפו, הקוראות לפועלים הערבים לצאת ולהפגין למחרת נגד מעסיקיהם. מפקד המשטרה, הקולונל וויליאם ווינרייט, היה אותו יום בחופשה בחאן יונס, והילדים הובאו למשרדו של סגנו, הקצין עבדין בק חוסייני. הלה דיווח על כך למושל, שהורה לו לצאת למועדון המפס"ים, ולהזהיר שוב את מנהיגים שלא לצאת להפגנה למחרת היום.

ב'בית החלוק', במעלה רחוב עג'מי, חגגו בשבת את בר המצווה של משה, בנם של דובה ויהודה צ'רקסקי, מנהלי בית העולים. הבית הוקם בידי ועד הצירים הציוני, ביוני 1920, עם בואו של הנציב העליון הרברט סמואל. חודשיים קודם לכן, אושרו המנדט הבריטי בארץ ישראל ו'הצהרת בלפור', ב'ועידת סן רמו' של מועצת המעצמות. קבוצות חלוצים צעירים החלו להגיע לנמל יפו, בזרם בלתי פוסק של אוניות. הם הופנו מהנמל לבית העולים, והתגוררו בו בימיהם הראשונים בארץ.

בבוקר יום ראשון היו דבורה מלר, סוכנת הבית, וטובה שוויג, החדרנית, עסוקות בחיטוי שמיכות במכבסה בחצר הפונה לסמטה האחורית. חיים פיינברג, מנהל משרד העלייה, שמשרדו שכן בקומה השנייה, יצא בשמונה בבוקר למשרד העלייה בנמל, כדי לפגוש את האדונים גולדברג, לבונסקי, ומנחם שיינקין, מנהל התחנה. הוא לקח אותם לסיור ב'בית החלוק', ובשעת הצהריים עזבו השלושה את הבית וחזרו לנמל.

בתשע וחצי בבוקר החלו חלוצים צעירים להתקבץ בחזית מטבח הפועלים, סמוך לראינוע 'עדן' ברחוב לילינבלום. הם הסתדרו בקבוצות ויצאו בתהלוכה, מניפים דגלים וכרזות. התהלוכה יצאה לכיוון רחוב הרצל, פנתה לעבר הגימנסיה 'הרצלייה', ודרך רחוב השחר פנתה לרחוב נחלת בנימין, ועצרה בחזיתו של 'מלון ספקטור' כדי לשמוע את נאומו של החבר בלומנפלד (בלוך), מעל מרפסת המלון. לכל אורך המסלול רכבו בעקבותיה קצין המשטרה קלמן כהן ואנשיו כדי לשמור על הסדר.

בבוקר הגיע סגן המושל מילר, מלווה בקציני המשטרה קלמן כהן ותאופיק בק, ל'קלוב בורוכוב', כדי להזהיר שוב את מנהיגי המפלגה שלא לצאת ממועדונם. הם פגשו במקום את מזכירת התנועה ומספר חברים. מילר הזהיר אותם באנגלית, וכהן תרגם לעברית. חרף ההזהרה, החלו המופס"ים להתגנב ממועדונם אל עבר חוף הים, סמוך למלון 'בלה ויסטה'. כארבעים חברים החלו להסתדר בקבוצות, ויצאו בתהלוכה לעבר הסמטה המובילה לרחובה הראשי של נווה שלום. שני שוטרים ערבים צעדו בעקבותיהם.

כשהניפו הצועדים דגלים וכרזות, החלו השוטרים לשרוק. קבוצה של שוטרים רכובים הגיעה למקום, הוציאה את הדגלים מידי המפס"ים, וקרעה את הכרזות. התהלכה פוזרה והונסה מהמקום, אך החברים חזרו והתאספו ליד בית הספר לבנות בנווה צדק, התארגנו שוב לתהלוכה, ויצאו דרך רחוב שטיין לעבר רחוב יהודה הלוי. הם הניפו שוב דגלים וכרזות, וצעדו דרך רחובות הרצל ואחד העם, לעבר רחוב נחלת בנימין. בשעה אחת עשרה וחצי הם הגיעו לחזיתו של 'מלון ספקטור', ופגשו שם את תהלוכת הפועלים מתל אביב. בין המחנות החלו חילופי מהלומות, ואחת המשתתפות בתהלוכת הפועלים הוכתה בראשה ודיממה.

המפקח כהן ואנשיו פזרו את המפס"ים, ודחקו אותם חזרה לכיוון מועדונם בנווה שלום. מאחר ולא הרשו להם לעבור ברחובות תל אביב, הם פנו לעבר מגרש החול שבין מנשייה למחנה יוסף. קבוצות ערבים התגודדו מצדו השני של המגרש וצפו במתרחש, אוחזים בידיהם מוטות עץ וברזל. הקצין כהן ניסה לשכנע את היהודים להתפזר ולחזור לבתיהם, והקצין תופיק בק ניסה לשכנע את הערבים. כל צד דרש שהשני יעזוב את המקום תחילה.

מרדכי בדולח (קרישטול), פועל בן עשרים ושלוש מרחובות, שהגיע להשתתף בתהלוכת הפועלים, עמד על מגרש החול עם קבוצה קטנה של חברים. לפתע נשמעו צעקות נוראות מכיוון נווה שלום, ופצוע יצא במרוצה מהרחוב, כשפניו מגואלות בדם. בדולח וחבריו נכנסו לרחוב המרכזי, וראו המון גדול של ערבים עם מקלות ואבנים בידיהם, מתפרצים לשכונה. הקצין כהן ושני שוטרים רכובים שהיו איתו, ניסו לעצור את ההמון המתפרץ ולדחוק אותו לאחור.

שוטר ערבי החל לירות לעבר היהודים, ורץ לעברם כשהמון משתולל בעקבותיו. מרדכי החזיק ברסן סוסו של כהן והתחנן בפניו שלא יעזוב את המקום. הלה ראה שהשוטרים הערבים שהיו איתו נוטשים, וניסה גם הוא לעזוב, אך הצעירים הפצירו בו שיחזור. הוא חזר ונכנס עם סוסו בין ההמון הערבי שהחל להשליך בו אבנים והתנפל עליו. הוא נמלט מהמקום, והצעירים שנותרו בודדים נאלצו לסגת לאחור, כשהמון מתקדם ושובר בדרכו דלתות וחלונות. השוטרים הערבים שצעדו בראש המתפרעים ירו ופגעו בילד קטן. חבריהם הרכובים, שראו את מפקדם מצטרף לפורעים, עזבו את המקום והתפזרו. עד מהרה פשטו המהומות גם לרחובות הסמוכים, וחנויות היהודים ב'סוק א-דיר', ברחוב בוסטרוס, ורחוב השוק של מנשייה, נפרצו ונבזזו.

בשעת הצהריים התכנסו העולים ב'בית החלוצ' לארוחה בחדר אוכל. דובה צ'רקסקי הייתה טרודה בהכנת האוכל במטבח הסמוך. ילדיה - יהודה וראובן - שהו בחדר מגורי המשפחה, סמוך לאולם הקריאה. הבת חיה הייתה מאושפזת אותו יום בבית החולים הצרפתי.

מנחם מנדל קוניטשר, בן עשרים ואחת, שהגיע מהעיר בנדרה בבסרביה, ישב באולם עם חבריו מקבוצת 'התחייה'. הם עלו ארצה עשרה ימים קודם לכן מחוות ההכשרה במחנה 'מסילה חדשה'.³ לפתע נשמעו צעקות, "הערבים מתנפלים עלינו", והם קמו ויצאו אל החצר. הם ראו עולים מוכים בפתח הכניסה הראשית, הכניסו אותם פנימה, והגיפו את השער.

שמואל פוליאקוב, עולה ותיק, ארגן את הצעירים להגנה. החברים פרקו מוטות ברזל מגדרות החצר, והתחלקו לשלוש קבוצות להגנת שלושת השערים. פוליאקוב הורה להם שלא להשליך חזרה את האבנים שהושלכו פנימה, בתקווה שהעניינים יירגעו, אך הדלת הקטנה בשער הראשי נפרצה, והערבים ניסו להיכנס דרכה. "העומד בראשם היה לוטה במסווה על פניו, ובידו סכין גדולה". הצעירים הצליחו להדפם "בקריאות הורא", ולנעול את השער, אבל אז נשמעה קריאה מהצופה על הגג, כי מנסים לפרוץ גם את שער החצר האחורית. קבוצה נשלחה להגן על השער, וכשזה נפרץ, היא נסוגה לאחור והגנה על השער הפנימי. "פתאום הודיע לנו החבר הצופה מעל הגג, כי הערבים שוברים את גדר עצים המחיצת בינינו ובין בית החולים הצרפתי. מיד שלחנו לשם חברים ובאומץ הגינו והדפוס מן הגדר והלאה. גשם האבנים לא פסק במשך כל הזמן הזה מעל כל ארבעת מקומות ההתנגשות האלה. מנהלת בית החלוצי דובה צ'רקסקי, שנהרגה על ידיהם אחרי כן, הייתה כל הזמן ביחד אתנו ולפנינו. היא הייתה הראשונה המתקדמת במתקפה כנגדם".

במשך כארבעים דקות הצליחו העולים הצעירים להדוף את התוקפים, כשמידי פעם הם יוצאים לקראתם ומניסים אותם. למקום הגיעו הקצינים חנא ברדקוש ואסעד עבוד, מלווים בשישה שוטרים. העולים חשבו כי הם באו לסייע להם, אך אלה ירו לעבר השער ופרצו אותו. האספסוף פרץ בעקבותיהם, נושא מוטות וסכינים. שמונה פורעים התנפלו על מנחם מנדל, השליכו עליו אבנים, ואחת פגעה בעינו. "חפצתי לזרקה בחזרה עליהם, אבל כוחותיי עזבוני מעצמת הכאב, ואפול ארצה", כתב בעדותו. הוא אזר את כוחותיו, הצליח לעלות אל הקומה השנייה, ונכנס לאחד החדרים עם חברים נוספים. "דרך החלון ראיתי כיצד התאבקו הרבה צעירים עם ערבים שדקרום בסכינים. החברים נלחמו אתם בגבורה נפלאה ובחרף נפש, ועלה בידיהם על ידי הכאות שכבדו את הערבים במוטות הברזל, להבריחם". הפורעים ניסו לפרוץ את דלת החדר בו הוא הסתתר, "אבל לא יכלו, כי החברים החזיקו בה בחוזקה".

כשהחלו יריות בחצר, ופצצות נזרקו לתוכה, נסוגו הצעירים לאולם האוכל והגיפו את הדלתות. ביניהם היו גם פצועים, והחברות סלובה דנציגר ואסתר טובין חבשו את פצעייהם. שולחנות שהוצמדו אל הדלתות כדי לחסום אותן, לא עצרו את הפורעים, והן נפרצו עד מהרה. הפורעים נכנסו פנימה

³ חוות הכשרה חקלאית, 50 ק"מ מאיסטנבול, נרכשה בשנת 1907 ע"י יק"א בכדי להכשיר צעירים לחקלאות.

בצעקות "דאנגי", דאנגי" (כסף ברוסית). אחדים מהעולים הצליחו לעלות לעליית הגג ולהסתתר, ואילו הנותרים נרצחו ונפצעו מדקירות מוטות ברזל וסכינים.

דובה ויהודה צ'רקסקי, והילדים משה וראובן, הסתגרו בחדר המשפחה הצמוד לאולם האוכל. יהודה גרר ארון עץ אל הדלת בכדי להגן עליה. הם שמעו את הצעקות והזעקות מעברה השני של הדלת, ואת קולות הירי. כשהחלו להלום בדלת החדר, וכדור רובה חלף דרכה, פתח יהודה את הדלת הפונה לחצר הקטנה לצד בית החולים, והורה לנשים להימלט. דובה מסרה את ראובן הקטן לידיה של דבורה מלר כדי שזו תמלטו. היא נטלה לידיה סכין מטבח ונשארה בבית.

יהודה הורה לאשתו ובנו לנסות להימלט. הוא פתח את דלת אולם הקריאה, פרץ החוצה כשגרזן בידו, ודובה ומשה בעקבותיו. משה מצא מסתור מתחת לשולחן מכוסה מפה. אחד הפורעים הרים את המפה בכדי לשדוד אותה וראה אותו. משה התחנן בבכי שיחוס על חייו, וזה הורה לו לשכב בשקט. משה עצם את עיניו והתחזה למת. יהודה ודובה ניסו להימלט החוצה, כשהוא מפלס את דרכם עם גרזן. הוא הצליח לצאת לחצר, ושם נדקר ונפצע קשה, ואילו דובה נדקרה למוות בפתח החדר.

דבורה מלר, אחזה בראובן הקטן, נמלטה אל החצר האחורית, עם חברות נוספות. שוטר שהיה שם הורה להן למסור לו את תכשיטיהן וכסף. כשביקש כסף נוסף, ענתה לו דבורה כי אין לה מה לתת לו יותר. "יש לך", ענה לה, וניסה להפשיטה. היא הכתה אותו, והוא פנה אל שושנה סנדק בת התשע עשרה. זו פרצה בבכי וניסתה להסתתר מאחורי דבורה. כשהסית השוטר את עיניו, נמלטו הנשים אל הסמטה המוליכה אל הרחוב הראשי. שושנה הוכתה בידי ההמון ברחוב, ונפלה פצועה ארצה. דבורה נמלטה עם ראובן הקטן לעבר מדרגות בית החולים הצרפתי. כומר שעמד בפתח סרב לאפשר להן להיכנס, והיא המשיכה להימלט במורד הרחוב. שכן ערבי שהכיר אותה, הכניסם לביתו.

יעקב ברון, תופר חולצות בן שמונה עשרה מלודג', ראה מבעד לתריס החדר בו הסתתר, את יהודה צ'רקסקי מנסה להימלט לעבר השער. "כושי רדף אחריו עם סכין בידו, וכאשר צ'רקסקי הגיע למדרגות בכדי לרדת לכיוון השער, האיש היה לידו והכה אותו בסכינו. זה היה ממש מתחת לחלון ממנו צפיתי. צ'רקסקי נפל והערבי ניגש אליו, לקח את הארנק מכיסו ודקר אותו בסכינו בראש. הוא לקח אז את שעונו והשרשרת מכיס מעילו ושוב דקר אותו בסכין בראשו. צ'רקסקי שוב נפל ודימם מאד". יעקב ראה יהודי נוסף נימלט ונרצח, ואישה שנחלצה מחדר הקריאה והוכתה. "אני זוכר שראיתי את צ'רקסקי שוכב ליד השער, הוא ניסה לגרור את עצמו לכיוון הקיר ואמר לי, קח אותי פנימה, אני אמות".

חיים פיינברג, מנהל הבית, היה במשרדו בקומה השנייה ושמע את הקולות מן הרחוב. הוא צפה מבעד לחלונות הפונים אל הרחוב ואל החצר, וראה את המתרחש. הוא ראה את השוטרים מגיעים אל השער והולמים בו בכתות רוביהם. הוא שמע אותם צועקים להמון שצבא על השער, "למה אתם

עומדים, תטבחו בהם בכולם". הוא ראה כיצד שוטר יורה למוות במשה הברפלד, הקורבן הראשון, ואת הרימון שנזרק ממרפסת ביתו של ברדקוש מול החצר, ומרסק אדם לחתיכות. כן ראה קבוצת שוטרים עומדת על המרפסת, יורה לעבר החצר, ומאלצת את הבחורים להימלט למקום מסתור. פיינברג ניסה למשוך את תשומת ליבו של קצין שהגיע מכיוון בית החולים הצרפתי, אבל הוא התעלם ממנו. הירי והמתקפה על הבית נמשכו כארבעים דקות, עד שהגיעו ניסל רוזנברג ומיג'ור ג'ון, שעצרו את הטבח בירית אקדח.

ניסל רוזנברג, פקיד במשרד העלייה של מנחם שיינקין בנמל, ראה את הערבים רצים מחוף הים אל העיר, כשמקלות בידיהם. הוא רץ אל ארמון המושל, עמד על המדרגות, וראה כיצד הערבים שודדים את חנויות היהודים בכיכר, ובעליהן מוכים בעוד הם שוכבים על הארץ. הבוזזים חלפו על פניו עם החפצים השודדים, והמשטרה שעמדה שם לא עצרה אותם. פצועים הגיעו מכל הכיוונים, והוא ובעל בית מרקחת סמוך, חבשו אותם. ניסל פנה אל המושל בבקשה לקבל שני שוטרים בכדי ללוות אותו לבית החלוצים, אך המושל ענה לו להמתין לבוא הצבא. בשעה שתים וחצי אחה"צ, הוא ראה את המיג'ור ג'ון, מפקד משטרת הנמל, ואקדח בידו. "רצתי אליו וביקשתיו שילך איתי לבית החלוץ. בדרך מצאנו את אותם אנשים שראינום מוכים, שוכבים בנחלי דם מתים. על יד החנות, מתחת לבית קנדינוף, עמדו הרבה ערבים ושדדו. לא רחוק מהמקום עמד סרג'נט ערבי והרובה על כתפיו, שראה את הכול ולא הפריע".

ניסל והמיג'ור ג'ון הגיעו לחצר 'בית החלוץ'. הקצין ירה באוויר, והטבח נעצר. הם נכנסו לתוך הבית. "בקומה הראשונה, היו כל הדלתות פתוחות, וחפצי העולים מפוזרים על הרצפה. בחוץ עמדו ערבים וערביות ובניהם, והתחלקו עם השלל השדוד. בחצר היה שקט כמו במקום נחרב. בפינות שכבו פצועים קשים שחשבנו אותם למתים. נכנסנו לחדר הקריאה. בין שברי הרהיטים מצאנו פצועים והרוגים בנחלי דם. בחדר האוכל יצאו נשים וילדים ובקשו אותנו להצילם מן המוות. נכנסנו לחדר ששם גרה הגברת צ'רקסקי. שם ראינו תמונה נוראה, שאי אפשר למסור במילים. על יד הדלת שכבה הגברת צ'רקסקי, הרוגה במצב כזה, שאפשר לחשוב שהרוצחים אנסוה. בבית היו מפוזרים ניירות ושברי הרהיטים מלוכלכים בדם."

אחד עשרה הרוגים הועברו מן החצר לבית החולים הצרפתי ולגימנסיה 'הרצלייה', ועשרים ושמונה פצועים. ארבעה מהם נפטרו למחרת. שישה עשר יהודים נוספים נהרגו בנווה שלום ויפו, ושבעים ושישה נפצעו באותו יום ראשון. ביום שני, ה-2 במאי, נרצחו הסופר יוסף חיים ברנר, יהודה ואברהם יצקר, צבי שץ, צבי גוגיג ויוסף לואידור בבית האדום בשולי יפו. המהומות ביפו נמשכו שלושה ימים. ביום שלישי הותקפו פתח תקווה, ועין חי (כפר מל"ל) נשרפה. ניסיון לתקוף את נס ציונה, רחובות

וחדרה נהדף. במהלך שבוע הדמים נהרגו 46 יהודים, ו-134 נפצעו. 43 קורבנות יפו ונווה שלום הובאו לקבורה בקבר אחים, בבית הקברות ברחוב טרומפלדור. ארבעה נקברו בפתח תקווה.

'בית החלוץ' ברחוב יפת 34 ביפו

שלט בית החלוץ⁴

⁴ על ההרוג ה-15 התברר רק לאחר תליית השלט.

אולם האוכל ב'בית החלוצ' לאחר הרצח⁵

הלווית הנרצחים יוצאת מגימנסיה הרצלייה

⁵ כידוני הברזל בהם נדקרו החלוצים, שעונים על הקיר האחורי.

מסע ההלוויה בדרך לבית הקברות טרומפלדור

מצבת קבר האחים בבית הקברות טרומפלדור

